

MAGYAR NYELV

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXXXIII.

ÉVFOLYAM

1987.

4. szám

AKADÉMIAI
KIADÓ
BUDAPEST

A magyar dialektológia a nyelvatlasz után: 1965—1985

(Imre Samu nyelvjárástani munkásságához)

1. IMRE SAMU a magyar nyelvjárástan történetét korszakolva a nyelvatlasz korszakának az 1930-as évek elejétől az 1970-es évek elejéig terjedő éveket nevezi. Zárókönek az atlasz megszerkesztését (1970.), s az atlasz anyagára épülő nyelvjárási szintézisének, „A mai magyar nyelvjárások rendszere” című művének a megjelenését (1971.) tekinti (I. OK. XXX, 153). Amikor most tanulmányomban a szükségszerűen vázlatos áttekintés fókuszában az 1965-tel kezdődő évek állanak, nem új tudománytörténeti korszakolásra teszek kísérletet. Az atlaszadatok értékelése, felhasználása a gyűjtés idején (1949—1964.) megkezdődött már (l. az atlasz munkatársainak idevágó közleményeit). Folyt természetesen a kötetek megjelenése közben is (1968—1977.), l. például Imre említett szintézisét és „A magyar nyelvjárások atlaszájának elméleti-módszertani kérdései” című tanulmánykötetét (1975.). Folyik ma is, s a jövőben is folyini fog. Az atlasz ellenőrző gyűjtéseinek (1960—1964.) befejeztével azonban lezárultak azok a terepmunkai tapasztalatszerzések, amelyek atlaszgyűjtőink fölismerésének és ismereteik továbbadásának köszönhetően változást hoztak a nyelvjárások szemléletében, s termékenyítőleg hatottak a kutatásra (l. alább). Ebben az értelemben érzem jogosnak a címadást, s így érteve használom a címet.

2. Az újabb kori magyar tudománytörténet egyik kiemelkedő vállalkozása a magyar nyelvjárások atlasza anyagának gyűjtése és közzététele volt. A magyar nyelvjárástan történetében pedig vitathatatlanul a legfontosabb, s következményeiben is a legnagyobb hatású esemény. „A dialektológia a magyar nyelvtudománynak az utóbbi másfél évszázadban majdnem mindig igen szármottevő és eredményesen művelt részterülete volt. S voltak olyan időszakok is — mint pl. a századforduló vagy a legutóbbi évtizedek —, amikor eredményei a magyar dialektológiát a tudományágazat európai élvonalába emelték” — mondotta Imre Samu 1977-ben, akadémiai székhelyi előadásában (i. h. 140). Bizonyos vagyok abban, hogy az idézett megállapításnak az utóbbi évtizedekre vonatkozó részénél elsősorban nyelvatlaszunkra kell gondolnunk. A magyar nyelvjárástan legújabb kori föllendülésének legfőbb oka és tényezője ugyanis minden kétséget kizáróan a nyelvatlasz volt. A gondos, körültekintő előkészítés, kitűnő munkatársi gárda kialakítása, a már megjelent atlaszok tapasztalatai-

nak a figyelembevétele volt az eljövendő siker legfőbb záloga. Az előzetes véleménynyilvánítások frontáttörésről szóltak (l. például BÁRCZI: MNy. LX, 9 és KÁLMÁN BÉLA, Nyelvjárásaink 107). Sem a kötetek megjelenését kísérő lelkes hangú ismertetések, sem a többi hozzászólás nem fukarkodott elismeréssel (l. példának okáért TEMESI MIHÁLY, A magyar nyelvtudomány. Bp., 1980. 212, 215). De miben is van a nyelvatlasz jelentősége? Pontokba sűrítve a lényegét a következőkben: 1. a magyar nyelvterület nagy részét felölelő, soha el nem avuló, hiteles anyagában, egyidejű s homogén adatainak tömegében; 2. a forrásanyagban rejlő, belőle kihámozható tömérdek és sokféle tanulságban; 3. az egész vállalkozásnak a dialektológiára, illetőleg a nyelvtudományra gyakorolt közvetlen hatásában, valamint 4. az atlasz alapján készült munkák és tanulmányok eredményeiben s az ezek közvetítette közvetett hatásban.

A tudománytörténetnek számon kell tartania azoknak az új tapasztalatoknak, fölismeréseknek a szemléletre és módszerre gyakorolt hatását is, amelyek az atlasz előkészítése, majd gyűjtése és feldolgozása során születtek (l. főntebb a 3. és 4. pontot). Közismert, hogy az atlasz hatása már az anyaggyűjtés fázisában érezhető volt: „A mai nyelvjárásainkkal foglalkozó tanulmányok jelentős része közvetve vagy közvetlenül . . . a Magyar Nyelvjárások Atlaszának munkálataihoz csatlakozik” — írta 1959-ben, tehát még az ellenőrző gyűjtések előtt P. HIDVÉGI ANDREA és PAPP LÁSZLÓ (MNy. LV, 434; l. még BÁRCZI: MNy. LX, 9; BALOGH LAJOS: MNy. LXV, 353; IMRE: MNyJR. 27). De melyek voltak azok a fölismerések — ma mind evidenciák már! —, amelyek az anyaggyűjtés szakaszában szemléletbeli változást hoztak, s amelyek — ha nem is mind előzmények nélkül — a nyelvatlaszgyűjtők tapasztalatai alapján fogalmazódtak meg nálunk? Megítélésem szerint a következők: 1. a nyelvjárások a köznyelv hatására s a köznyelv irányába mutató, fölgyorsult változásuknak az időszakát élik; 2. a nyelvjárásokat — főként hangtani téren — az addig ismertnél jóval nagyobb mértékben jellemzi a változatok egymás mellett élése; 3. a nyelvjárású beszélők zöme „kétnyelvű”: nyelvjárás és köznyelvisített nyelvjárás, illetőleg „(helyi) köznyelv” beszélésére egyaránt képes, s idegenek előtt egyre inkább az utóbbit beszéli; 4. a köznyelvis újabb formák követése vagy nem követése elsősorban a generációs hovatartozástól és a műveltségbeli színvonalától függ; 5. a falu nyelve nem azonos a falu nyelvjárásával.

A felsorolt — s nem említett, részletkérdésekre vonatkozó — fölismerésekről, a közös tapasztalatokról az atlasz munkaközösségének tagjai közül leginkább DEME LÁSZLÓ, IMRE SAMU, KÁLMÁN BÉLA és VÉGH JÓZSEF adott hírt publikációk formájában is. A közös előkészületek, kiszállások, munkaértekezletek, a nagymarosi „edzőtáborozások” önmagukban is páratlan lehetőséget biztosítottak az atlaszgyűjtőknek tapasztalataik kicserélésére, kérdéseik megvitatására, vélemények szembesítésére. A kollektív bölcsesség minden előnyét élvezhette a munkaközösség valamennyi tagja. BÁRCZI az atlasz történetéről írván néhányszor megnevezi ugyan a javaslattevő, ötleteket adó személyeket (MNyAEIm. 31, 39, 41; külön kiemelve DEMÉT: „jó ötleteivel igen hasznos segítője volt munkánknak”: 42), ám inkább ötletszerűen csupán. Hogy a közös tapasztalatokat valóban közös tapasztalatként tették közkinccsé az atlasz munkatársai, arról az atlaszgyűjtések és -adatok alapján (főleg korábban) írt tanulmányok és cikkek is tanúskodnak, mert ezekben a szerzői többes nem stílusjegy (l. például IMRE SAMU: „azokat a megfigyeléseinket ismertetném . . . azt szeretném felvázolni, hogy tapasztalataink szerint” (Nyr. LXXXVI, 321). Mindezt — úgy érzem — illendő volt szóba hoznom. Különösen azért, mert

mint az atlasz utáni dialektológus-nemzedék tagja azokat a publikációk formájában közzé nem tett, de tudománytörténetileg figyelemre méltó mozzanatokot nem — legföljebb nagyon töredékesen — ismerem, amelyek az atlasz munkatársai számára közismertek.

3. A nyelvatlasz gyűjtési munkálatai 1949-től 1964-ig, tehát jó másfél évtizedig tartottak. Ezekben az években négy, kiemelendően fontos leíró nyelvjárastani munka látott napvilágot; DEME LÁSZLÓ két könyve: „A magyar nyelvjárások néhány kérdése” (Bp., 1953.) és a „Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái” (Bp., 1956.), a BÁRCZI szerkesztette „A magyar nyelvatlasz munkamódszere” című tanulmánygyűjtemény (Bp., 1955.) és VÉGH JÓZSEF „Őrségi és hetési nyelvatlasz”-a (Bp., 1959.). Bár ezek kívül esnek áttekintésem időbeli határain, mégis szükségesnek tartom megnevezni őket, mert hatásuk a vizsgált időszakban is nyilvánvaló.

Az atlasz munkatársai a gyűjtések befejezése után érdeklődési körüknek, munkahelyi feladataiknak stb. megfelelően más-más mértékben vettek részt az atlasz további munkálataiban, illetőleg egyáltalán a nyelvjárastani kutatásokban. Az atlaszt DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU szerkesztette. DEME LÁSZLÓ, akitől a negyvenes, ötvenes évek legtöbb előrevívó nyelvjárastani ötlete származik, nyelvjárastanunk nagy kárára nem alkot több dialektológiai munkát. VÉGH JÓZSEFet, akinek szintén sok — nemcsak a kitűnő ÓHA. — köszönhető, az országos földrajzinév-gyűjtéssel, illetőleg az önkéntes nyelvjárásgyűjtéssel kapcsolatos feladatok kötik le. A többiek (BENKŐ LORÁND, KÁLMÁN BÉLA, KÁZMÉR MIKLÓS, LÓRINCZE LAJOS) más területeken alkotnak kiemelkedőt. IMRE SAMU az egyetlen, akinek fő kutatási területe ezekben az években is a dialektológia. Ő — kijárván Csúry nyelvjárastani magasiskoláját — 1951 őszén kapcsolódott be az atlasz munkálataiba, s „mint gyakorlott gyűjtő, hamarosan kitűnően beilleszkedett a nyelvatlaszgyűjtés kényes feladatába, s azóta is a nyelvatlasznak egyik legszorgalmasabb és leghivatottabb munkatársa” — írta az atlasz-krónikás BÁRCZI (MNyAEIm. 40). A magyar nyelvjárastan atlasz utáni időszakában IMRE SAMU nyelvjárastani munkássága a legjelentősebb. Ezekben az években írja legfontosabb nyelvjárastani munkáit, s tanulmányainak sorával, a tudományirányításban betöltött szerepével, s mindezekből fakadó tekintélyével fontos részt vállal a magyar dialektológia alakításában. Amikor tehát a magyar dialektológia legutóbbi két évtizedéről esik szó, akkor nemcsak a jubileum miatt megokolt Imre Samu munkásságának erre az időszakra eső részét megkülönböztetett figyelemben részesítenünk.

Áttekintésemben arra igyekszem választ keresni, mi történt a magyar dialektológiában a szóban forgó időszakban, különös tekintettel Imre Samu munkásságára. A tisztelt Olvasó azonban ne várja e viszonylag rövid időszak részletes elemzését, de még csak eseménytörténetet sem. A magyar nyelvjárastan történetének újabb, a hetvenes évek elejéig tartó szakaszáról szakavatott kézzel IMRE SAMU írt összefoglalást (MNyJR. 27—34, l. még uő.: I. OK. XXX, 151 és MFF. 12. sz. 9—16), majd TEMESI MIHÁLY tekintette át a magyar dialektológia felszabadulás utáni történetét (A magyar nyelvtudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta. Bp., 1980. 97—9, 204—51, 308—9). Lásd még: BALOGH LAJOS: MNy. LXV, 351 kk. és La dialettologia ungherese recente: Rivista Italiana di Dialettologia 1978/3: 409—27; SZABÓ GÉZA, A magyar nyelvjárások. Főiskolai jegyzet. Bp., 1980. 131—7; FODOR KATALIN: MFF. 12. sz. 18—24; KIRÁLY LAJOS in: A magyar nyelv. Tanítóképző Főiskolák. Jegyzet.

Szerk. ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA. Bp., 1985. 249—58. Amit éppen ezért mondan-
dó vagyok, azt bizonyos súlypontok kiragadásával teszem.

4. A nyelvjárási változásokra vonatkozó, a nyelvátlasz gyűjtése és anyaga alapján szerzett tapasztalatok figyelembevételével megírt fontos tanulmányok egy jelentős része, illetőleg egy fontos összegzés Imre Samunak köszönhető. 1972-ben tette közzé IMRE „Megfigyelések a magyar nyelvjárások változásáról” című terjedelmesebb tanulmányát, a kérdéskör sokat idézett összefoglalását. Ez az elemzés a nyelvjárási hangtani, részint alaktani és szókincsbeli változások típusainak, e változások okainak, bizonyos nyelvészociológiai összefüggéseinek kitűnő összefoglalása, egyben programadó, feladat kijelölő tanulmány is. Imre ebben összegzi egyrészt az atlasz anyaggyűjtése során szerzett szubjektív tapasztalatokat s az addig közzétett megfigyeléseket. Arra igyekszik konkrét példákkal bizonyított válaszokat adni, hogy a nyelvjárások változása „milyen formák között, milyen fázisokon megy végbe” (ÁNYT. VIII, 87). Ezen kívül összeveti az atlasz anyagából kirajzolódó képet BALASSA 1891-es munkájának nyelvjárási leírásával, példát adván a nyelvjárási változásvizsgálat időbeli tágitására. Vizsgálja a nyelvjárási változások társadalmi vonatkozásait, szól a beszélőknek a nyelvjárásukhoz való szubjektív viszonyáról mint a nyelvi változást elősegítő tényezőről. Megállapítja, hogy nyelvjárásaink pusztulásának a leglényegesebb oka a nyelvjárási beszélők számának a csökkenése. A nyelvjárási változások egyik kézzelfogható kísérőjelensége IMRE szerint a nyelvjárási sajátosságok csökkenő előfordulási gyakorisága. A változások ellenére nyelvjárási jelenségek nemigen halnak ki: „az ilyen jelenségek száma . . . tapasztalataim szerint eléggé kevés” (91). Leszögezi azt is, hogy a nyelvjárási változások közvetve vagy közvetlenül a köznyelv irányába mutatnak. IMRE mindezen — s itt nem idézett — megállapításainak zömét az azóta izmosodóban lévő ilyen jellegű kutatások újabb adatokkal igazolták.

A mai nyelvjárási változásvizsgálat a nyelvátlasz munkálataiból nőtt ki. S kétségtelenül a nyelvátlasz-munkálatokra vezethető vissza az is, hogy a korábbi évtizedek statikus nyelvszemléletét nálunk is fölváltotta a dinamikus, a mozgást a szinkroniában is érzékelő és érzékeltető szemléletmód.

5. „A nyelvátlaszgyűjtés tapasztalatai alapján az elmúlt másfél évtizedben kibontakozott a beszélt nyelvi vizsgálatoknak egy újabb ágazata is: a regionális köznyelviség vizsgálata” — írta IMRE SAMU 1983-ban (MFF. 12. sz. 9). Ezeknek a kutatásoknak az elindításában, szervezetté tételében, feladatainak munkamódszereinek a kijelölésében, a kutatási stratégia kidolgozásában Imre Samunak nagy szerepe volt. Ő adott hírt arról, hogy „Köznyelv és nyelvjárások kölcsönhatásának vizsgálatához szorosan hozzátartozik a regionális köznyelvek problematikája” (ÁNYT. VIII, 103), illetőleg hogy „a nyelvi mozgás „felfelé”, a köznyelv irányába is hat, elsősorban a regionális köznyelveken keresztül” (MNyJ. 40). Programadó tanulmányában (A regionális köznyelvi kutatásokról: MNy. LXIX, 257—60; l. DEME tanulmányát is: i. h. 260—6) körvonalazza a kutatás célszerű irányát és a gyűjtési kívánalmakat. Hangsúlyozza, hogy a regionális köznyelv fogalma még nincs tisztázva; hogy a regionális köznyelvek átmeneti kategória a nyelvjárások és a köznyelv között. Egyúttal bejelenti, hogy a regionális köznyelvi kutatások — új témaként — szerepelnek a Nyelv-tudományi Intézet középtávú (1972—75.) tudományos kutatási tervében. IMRE SAMU szerkeszti a regionális köznyelviség kérdésköréből készített első terjedel-

mesebb tanulmánygyűjteményt (NytudÉrt. 100. sz.). Ennek előszavában leszögezi, hogy a regionális köznyelvek „Nyelvjárási és köznyelvi jellegzetességek olyan sajátos »vegyületei«, amelyeknek színskálája szinte áttekinthetetlenül gazdag” (i. m. 4). Itt nyilatkozik újra ezeknek a kutatásoknak az eredetéről: „A regionális köznyelvi kutatások . . . nyelvjárástani kutatásokból nőttek ki. Dialektológusok kezdeményezték az ilyen jellegű vizsgálatot, ők tették meg az első lépéseket a hazai elméleti-módszertani alapok lerakásához” (uo.). Tíz évvel programadó cikke megjelenése után — immár a visszatekintés jegyében — újra megfogalmazza, hogy „Ezek a munkálatok tulajdonképpen a módszeres és, valamint magának a témának a pontosabb meghatározása-külön-írása [o: körülírása] jegyében indultak meg, sőt nagyrészt még ma is ilyen jelleggel folynak” (MFF. 12. sz. 12—3). Ma már — az elismerésre méltó részeredmények mellett — jól látható, hogy a kutatások szervezett megindítását (l. az említett cikkeket és G. VARGA GYÖRGYI: MNy. LXX, 441—4; SZABÓ GÉZA: Vasi Szemle XXXIV, 104—39 és A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei I. Szombathely, 1978. 31 kk.) az ilyenkor természetes bizonytalanságok mellett némely nem feltétlenül szükségszerű s nem szerencsés jelenség is kísérte. Részint ebben látom annak okát, hogy a remélt eredmények egyelőre nem születtek meg (vö. IMRE legutóbbi idézetét és SZABÓ JÓZSEF: MNy. LXXIX, 87). A regionális köznyelviség kutatásának hivatalos program-má tétele mellett a változó nyelvjárási norma, az alapréteg, a „hagyományos” nyelvjárások vizsgálatát nem sürgette irányított központi akarattal: ez a témakör nem szerepelt külön témaként egyik intézmény tudományos programjában sem. Talán emiatt (is) kezdett olyan vélemény terjedni, hogy a nyelvjárások célzott vizsgálata már nem időszerű, illetőleg az, hogy a nyelvjárások annyira fölbomlottak, hogy normatív változatként vannak is, nincsenek is már (efféle vélekedésről BENKŐ is tudósít: Dialektológiai szimpozium. VEAB Értesítő 1982. II. Szerk. SZABÓ GÉZA, MOLNÁR ZOLTÁN. Veszprém, 1982. 22; a továbbiakban: DialSzimp.). S talán éppen ennek, illetőleg ennek is volt a következménye, hogy kezdetben mintha kissé túlhangsúlyoztuk volna a szóban forgó kutatások önállóságát, s hogy a regionális köznyelviség vizsgálatában nem érvényesült következetesen egy fontos módszertani alapelv. Az tudniillik, hogy átmeneti nyelvi formák vizsgálatának az eredményessége föltételezi az alapok — ebben az esetben a nyelvjárás és a köznyelv — ismeretét (l. BALOGH LAJOS: DialSzimp. 53; KÁROLY SÁNDOR és BENKŐ LORÁND: i. h. 177, 142). Nem véletlen, hogy a regionális köznyelviség kutatásában elsősorban hangtani téren születtek eredmények. Az ok: „a kutatás ezen a területen támaszkodhatott leginkább a nyelvjárástani eredményeire” (IMRE: MFF. 12. sz. 13). A regionális köznyelviség és a nyelvjárások kutatása jobb összehangolásának a hiánya ily módon egyik akadálya volt a kutatások színvonalasabbá válásának. Ma már nálunk is kétségtelen, hogy „Ez az ágazat sem civileg, sem gyakorlatilag nem választható el mereven a szorosabb értelemben vett nyelvjárási kutatásoktól” (IMRE: i. h. 9). Egy ideje azt is világosan látjuk, hogy nem elég a városok nyelvét vizsgál-nunk. Mélyebbre kell hatolni, „egészen a forrásig. Oda, ahol a köznyelvi esedés folyamata megindul, azaz a falu nyelvhasználatának vizsgálatáig” (G. VARGA GYÖRGYI: NytudÉrt. 100. sz. 19; l. még BENKŐ és BALOGH LAJOS: DialSzimp. 21, 54). Erre megvan a lehetőség, mert a falu nyelvi képében — bár szűkülő használati körben, de mégiscsak — általában jelen van normatív változatként a nyelvjárás. Éppen ezért napjaink nyelvi tényeinek olyan program felelne meg legjobban, amely egyesíti magában az állapot- és változásvizsgálatot, amely

tehát ötvözi, szerves egységben tekinti a nyelvjárási norma s az abból létrejövő, köznyelv felé mutató átmeneti formák vizsgálatát s a városok nyelvének kutatását is. A regionális köznyelviség kutatása ma ebben a formában, illetőleg egy általános változásvizsgálat keretében volna minden szempontból megnyugtatóan jó helyen — ahogy ez már a szombathelyi dialektológiai szimpozionon is kifejezésre jutott (l. például BALOGH LAJOS, BENKŐ LORÁND, KÁROLY SÁNDOR, DEME LÁSZLÓ: DialSzimp. 53, 142, 116, 129).

A szóban forgó nyelvi átmenetiség társadalmi szerepe egyre nő. Kutatását tehát valóságos társadalmi igény táplálja. Ha az idevágó, színvonalukat, módszertani megalapozottságukat tekintve egyelőre még elég nagy szóródást mutató vizsgálatok magasabb szinten stabilizálódnak, akkor megbízható eredményekre számíthatunk.

6. A nyelvatlaszból nőtt ki IMRE SAMU szintézise, A mai magyar nyelvjárási rendszere (Bp., 1971.). A monográfia fő témaköreinek pusztán felsorolása érzékelteti, hogy mennyire fontos munkáról van szó: a XX. század magyar nyelvjárástanának története, különös tekintettel a Csúry-iskola tevékenységére; a magyar dialektológia több alapvető elméleti és módszertani kérdése; a magyar nyelvjárási hangrendszertípusai; a nyelvjárási magánhangzók gyakorisága szembenállásonkénti bemutatásban; tipikus mássalhangzó-jelenségek; a nyelvjárási hangváltozatok; nyelvjárási alaktani jelenségek; a mai magyar nyelvjárási főbb típusai. Ez a könyv — mint erre többen rámutattak — igen nagy mennyiségű, modern s a legpontosabban körülhatárolt szinkrón és homogén nyelvjárási anyag alapján, azonos kritériumok következetes alkalmazásával íródott (l. például TEMESI i. m. 208—9). Amennyire örvendetes az, hogy ez a munka „nyelvatlaszunk első tudományos feldolgozása” (KÁLMÁN: MNyAEIm. 65), annyira sajnálatos, hogy mindmáig az egyetlen is. BÁRCZI véleménye e műről: „kitűnő munka gazdagította nyelvtudományi irodalmunkat, mely megrajzolja a nyelvatlaszra támaszkodva nyelvjárási rendszerének sokrétű és pontos képét, és mely évtizedeken át alapja és kiindulópontja lesz minden dialektológiai tanulmánynak” (MNyAEIm. 14). DEME szerint „monográfiájában IMRE SAMU a hangtani tanulságokból is minden lényegeset összefoglal, ami atlaszunk anyaga alapján megragadható” (i. m. 120). Külön kiemelném, hogy a mellékjeles atlaszadatok tömegével való foglalkozás következetes alaposságot, kitartást követelt a szerzőtől. IMRE pontosságának köszönhetően a mű adatai teljesen megbízhatóak. Helyesen tette IMRE, hogy nyelvjárási osztályozásában nem törekedett mindenáron nyelvjárási határok megállapítására, s hogy a nyelvjárástípusokat rugalmasan kezelte. Az osztályozás fölvet ugyan néhány kérdést (l. BENKŐ: Dialectologia Uralica. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. 20. Wiesbaden, 1985. 71 kk.), ám IMRE eljárásának helyességét nem vitatja senki.

A MNyjR. sok elismerő szót kapott ismertetésekben. Most csak SEBESTYÉN ÁRPÁD szavait idézem: „Hatalmas adattárra alapozott, szilárd elvek szerint összerendezett, szerkesztett leírás. Kitűnő eszköze a gyors tájékozódásnak, biztos bázisa minden további kutatásnak” (Nyr. XCVI, 490).

7. Egy 1971-ben megjelent tanulmányában ezt írta IMRE SAMU: „Úgy érzem . . . , hogy a hazai nyelvészek zöme szinte örömmel fogadta ugyan a nyelvatlasz I. kötetének megjelenését, de szinte kizárólag úgy tekintenek erre a munkára, mint valami, csupán a dialektológusokat érintő kiadványra, és

eddig még talán nem fedezték fel eléggé a nyelvatlaszt mint a nyelvtudomány számos más ágazata számára is forrás értékű munkát. Nem nagyon próbálták meg kihámozni belőle és saját munkájukban is felhasználni azt a nagy mennyiségű, igen értékes ismeretanyagot, amelyet anyanyelvünk múltjára és jelenére vonatkozóan rejt magában ez a mű” (MNy. LXVII, 144). E szavak másfél évtized múltán, az atlasz mind a hat kötetének a megjelenése után sem veszítettek sokat aktualitásukból (l. SEBESTYÉN ÁRPÁD: DialSzimp. 196). Nem változtatott számottevően a helyzeten „A magyar nyelvjárási atlaszának elméleti-módszertani kérdései” című igen hasznos és tanulságos tanulmánykötet (szerkesztette DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU; a tanulmányok szerzői: BALOGH LAJOS, BÁRCZI GÉZA, BENKŐ LORÁND, DEME LÁSZLÓ, IMRE SAMU, KÁLMÁN BÉLA, LŐRINCZE LAJOS, VÉGH JÓZSEF. Bp., 1975.), valamint az atlasz mutatója sem (Mutató a magyar nyelvjárási atlasz I—VI. kötetéhez. Összeállította: BALOGH LAJOS, DEME LÁSZLÓ, IMRE SAMU. Bp., 1980.). Ennek azonban megítélesem szerint nem a nyelvatlasz s nem is az említett kötetek az okai, hanem az az eléggé általános szemlélet, amely szerint a nyelvjárási, s minden, ami bennük s körülöttük van, csak a nyelvjáráskutatók számára fontos és érdekes. Az viszont kétségtelen, hogy a nyelvatlasz megismertetéséért, a benne rejlő temérdek tanulság kiaknázásáért, a vele való „bánásmód” bemutatásáért Imre Samu igen sokat tett. Ebbéli érdemeit nem csökkenti, hogy ő az atlasz egyik szerkesztője.

Gondoljunk csak azokra a cikkeire, előadásaira, amelyekben a hazai és külföldi szakköröknek mutatja be a magyar nyelvjárási atlaszát. Tucatnál is több magyar és idegen nyelvű, itthon és külföldön megjelent publikációról van szó. Nem sorolom föl őket (de l. BALOGH LAJOS: MNy. LXV, 353; IMRE SAMU: I. OK. XXX, 155 kk.), csupán hármat említek: Beszámoló a Magyar Nyelvjárási Atlasz munkálatainak jelenlegi állásáról és problémáiról (MNy. LV, 426—34), A magyar nyelvatlasz viszonya egyéb tudományágakhoz (DEME LÁSZLÓval közösen: MTud. 1962: 541—52), Die Arbeiten am Atlas der ungarischen Mundarten (ALingu. XIII, 367—85).

Gondoljunk arra a megállapítására, hogy „A nyelvatlasz anyaga lehetővé teszi, hogy . . . szinkrón anyagon földrajzi, fonetikai, morfofonetikai szempontból egyaránt megvizsgáljuk, és mintegy ellenőrizzük az . . . eddigi megállapítások helyességét, e megállapításoknak a mai nyelvállapotra vonatkozó érvényességét” (MNy. LXVII, 96). Gondoljunk azokra a tematikus vizsgálataira, amelyeket az atlasz anyaga alapján végzett el a rá jellemző alapossággal. Ilyenek mindenek előtt hangtani elemzések. Hogy néhány példát említek: „A kettőshangzók mai nyelvjárási típusai” (NytudÉrt. 67. sz. 108—16), „A hazai magyar nyelvjárási hangrendszer-típusai” (MNy. LXIII, 307—23; ebben jegyzi meg, hogy a hangrendszerek típusai nem jelentenek szükségszerűen nyelvjárástípust is: 323; BALOGH LAJOS erről a tanulmányról írja, hogy „jelentős előrelépés . . . nyelvjárási új szempontú osztályozásához”: MNy. LXV, 355), „Az ő-zés típusai nyelvjárási típusai” (MNy. LXIV, 192—7), „A palizáció az északi nyelvjárási típusokban” (MNy. LXVII, 96—102).

„A nyelvatlasz lexikai anyagának rendszeresebb feldolgozására . . . még kísérlet sem nagyon történt” — állapítja meg egyik cikkében (MNy. LXXVII. 1). Bizonyára ezért fogott hozzá az atlasz anyagának lexikai elemzéséhez is. „Egy fogalomkör nyelvjárási megnevezéseinek típusai” című tanulmányában (MNy. LXXVII, 1—20) azt vizsgálja, hogy „egy-egy vizsgált fogalom megnevezési rendszere mennyire tagolt, illetve hogy ez a tagoltság szóföldrajzi szem-

pontból hogyan realizálódik (1) ... Vizsgálom az egyes megnevezések alakitani szerkezetét is, elsősorban motiváltságukat, ennek formáit (2) ... elemzem a szóanyagot etimológiai szempontból ... ezután térek rá ... egyéb problémákra" (3). Ugyancsak a Magyar Nyelvben tette közzé „Egy igecsoport néhány szóföldrajzi jellemzője” című elemzését is (LXXXI, 87–93).

„Szinkronia és diakronia a magyar nyelvátlasz anyagában” című tanulmányában (MNy. LXVII, 134–44) adatok sorával bizonyítja, hogy a történeti fejlődés különböző mozzanatai az atlaszban igen gyakran együtt jelennek meg. Hangtani és szóképzéltani példái egyként igazolják, hogy a nyelvátlasz a nyelvtörténetek számára is használandó forrás. IMRE utal olyan tanulságokra is, amelyek általános nyelvészeti vonatkozásban is érdeklődésre tarthatnak számot.

A szótagzáró *l* kiesése „nyelvjárásaink egyik legszerteágazóbb, legbonyolultabb kérdése” (IMRE, MNyJR. 261). Ennek a jelenségkörnek a sokoldalú, részletes elemzésére adott követésre méltó példát IMRE SAMU „A szótagzáró *l* a felsőöri nyelvjárásban” című tanulmányában (MNy. LXI, 368–74). Az ő dolgozata nyomán született leírás a szótagzáró *l* büki (MNy. LXIV, 355 kk.), mihályi (i. h. 361 kk.) és nagykovácsi (MNy. LXVIII, 482 kk.) állapotáról.

8. A hazai nyelvjáráskutatás fő erőit hosszú éveken át két nagyszabású kollektív munka kötötte le: a nyelvátlasz és az Új Magyar Tájszótár. S bár sajnálatos, talán ezzel magyarázható, hogy a nyelvjárási monográfiáirás dolgában csak a tervezésig jutottunk. Sokan hangsúlyozták, amit DEME így fogalmazott meg: „a nyelvjárások nyelvtani rendszerének tanulmányozása nem halasztható tovább” (I. OK. VI, 105). Mégis, DEME szempontokban és ötletekben gazdag munkája (A magyar nyelvjárások néhány kérdése) nyomán sem jelent meg nyelvjárási nyelvtani monográfia. A nagyon várt legelső végül is, nagysokára 1971-ben napvilágot látott. S ez IMRE SAMUNAK „A felsőöri nyelvjárás” című munkája volt (NytudÉrt. 72. sz.). A kritika elismeréssel fogadta (I. például SEBESTYÉN ÁRPÁD: MNy. XVIII, 149–52; KÁLMÁN BÉLA: NyK. LXXIV, 468–70; TEMESI MIHÁLY i. m. 229–30). Miben látom ma, megjelenése után másfél évtizeddel e monográfia jelentőségét? A következőkben: 1. szerzője ezzel törte meg a nyelvjárási monográfiáirás terén nálunk honoló csendet; 2. egy nyelvészeti szempontból rendkívül fontos nyelvjárásizigetünkben közöl nagy mennyiségű, megbízható anyagot (gondoljuk csak meg: ha a többiből is ilyen leírásaink volnának!); 3. közli a felsőöri nyelvjárás német (bajor-osztrák) jövevényszavait az átadó nyelvi megfelelőikkel; 4. hangtani leírása előremutató, követendő; 5. több, figyelemre méltó módszertani eljárást próbál ki (például: a tőtípusok bemutatása, a szótagzáró *l* kiesésének leírása, a felsőöri *j*-zés eredetvizsgálata); 6. az általa kipróbált eljárásokat gyümölcsözően alkalmazza mások is (legeredményesebben SZABÓ JÓZSEF, A nagykovácsi nyelvjárás. Szekszárd, 1986.).

A hangtani leírásban — ez a legfontosabb fejezet a monográfiában — IMRE SAMU bemutatja a fonémagyakoriság mellett a fonémaállományt és a fonémák változatait is. A fonémák gyakoriságának a számbavételekor a köznyelvhez való viszonyítás módszerével él, s szembenállásonként írja le a fonémaelőfordulási többleteket (I. DEME, NyjKérd.). A fonéma: fonéma megfelelés mellett fonémacsoport: fonéma megfeleléseket is figyelembe vesz. Nem követi DEME tendencia-elméletét, s meg is okolja, miért (49). Feltűnő, hogy bár a

nyelvátlaszgyűjtések eredményeként s éppen az atlasz munkatársainak köszönhetően terjedt el nyelvjárásunkban a dinamikus szemlélet (I. főntebb), IMRE SAMU ezen monográfiája nem ilyen szellemben készült (de I. 15, 82, 84). Ennek okát IMRE későbbi cikkeiben adja meg: anyagának zömét évtizedekkel korábban gyűjtötte (MNy. LXXXIX, 409), illetőleg számottevőbb mennyiségű, újabb gyűjtésre nem számíthatott (MFF. 12. sz. 11).

9. A magyar nyelv tudományban a szóképzés területén CsÚRY kitűnő Szamosháti Szótárának megjelenése után egészen a legújabb időkig teljességre törekvő regionális szótárak elkészítése volt a fő cél. BÁRCZI 1954-ben — közvéleményt fejezve ki — így fogalmazott: „A szóképzésgyűjtésnek fel kell dolgoznia egyes tájegységeknek a lehetőségig teljes szóképzését” (I. OK. VI, 68). Addig csak kettő: a SzamSz. és az OrmSz. jelent meg. Természetes hát BÁRCZI vélekedése: „Rendkívül becses, bár ... teljességre ... igényt nem tarthat a nem régen megjelent Ormánysági Szótár” (uo.). A sorban következett a két-kötetes Szegedi Szótár (1957.), majd pedig a három kötetes Szlavóniai Szótár első kötete (1968.). Ekkor tette közzé IMRE SAMU Felsőöri tájszótárát (1973.). A korszellem hatása („teljesség”) alatt IMRE SAMU először így fogalmaz: „egy külön t á j s z ó g y ű j t e m é n y b e n szeretném közzétenni” (ti. a kézirat, mintegy 3 850 szócikket: NytudÉrt. 72. sz. 81), majd pedig ekként: „kézírásban kész IMRE SAMU »Felsőöri t á j s z ó j e g y z é k«-e” (MNyJR. 33; kiemelések tőlem: K. J.). Szó sincs tehát szótárról. Am a megjelenő könyv címe mégis: Felsőöri tájszótár. Nem ismerem a címbeli metamorfózis okát. Azt azonban talán helyesen látom — s a föntieket ezért idéztem —, hogy e szótár első érdeme az, hogy a nagyok „árnyékában” szótár „mert” lenni. A kényszerűség („A lehetőségekkel reálisan számolva ... csupán egy sokkal szerényebb cél megvalósítására vállalkozhattam ... egy viszonylag gazdag felsőöri tájszótár megszerkesztésére”: FTsz. 8) — a jövőre nézve — erényt szült. Ma már ugyanis nem vitatható, hogy csak akkor van és lesz reményünk arra, hogy nyelvjárásaink szóképzéséből, s mindenek előtt annak pusztuló részlegéből, a tájszavakból minél többet felgyűjtsünk s megszerkesztve közzétegyünk, ha nem kergetjük a teljesség csalóka ábrándját (IMRE: MNy. LXXI, 224; HAJDÚ MIHÁLY: DialSzimp. 151). A FTsz.-t nem követte teljességre törekvő regionális szótár, követték s követik viszont tájszótárak. VÉGH JÓZSEF dicsérő szavaiban e hatás méltatása is benne van: „A magyar nyelvjárási és tájszótáraknak örökké mintája lesz e kitűnő munka” (MNy. LXXVIII, 429). Ma már be merjük vallani, hogy a magyarországi regionális szótárak létrehozására fordított hatalmas energia nem állna arányban a tudományos haszonnal (IMRE: MNy. i. h.).

A Felsőöri tájszótár tudománytörténeti jelentősége egyrészt abban van, hogy megtörte a teljesség igényének szorító béklyóját, másrészt pedig abban, hogy ésszerű változtatásokat hozott a tájszótárszerkesztésben. (Szerzője elvszerűen fölvesz szó szerkezeteket is címszóul; toldalékolt alakokat, illetőleg toldalékok alakjait csak megokolt esetekben ad meg; jelentésbeli tájszavaknál a köznyelvvél megegyező jelentéseket nem sorolja föl, hanem 'kny.' rövidítéssel utal rájuk; alaki tájszavakat és példamondatokat ésszerű szűrővel vesz csak föl.) Ezek a lexikográfiai megoldások a legújabb tájszótárakat általában jellemzik már (HAJDÚ MIHÁLY: DialSzimp. 159). Persze minden tájszótár legfőbb, legmaradandóbb értéke mégiscsak a benne közölt nyelvi anyag. A Felsőöri tájszótár anyagát pedig a felsőöri nyelvjárás sajátos jellege, nyelvjárásiziget volta, a nyelvcsere állapota különösen is fontossá avatja.

A magyar dialektológia legutóbbi két évtizedére fokozatos előrehaladás, az előzményekre szervesen épülő, azokat továbbfejlesztő tematikabővülés és óvatos módszerbeli felfrissülés jellemző. Nem olyan mérvű, ahogy azt 1960 táján remélni lehetett (I. SZATHMÁRI: DialSzimp. 112), bár mai szemmel nézve túlzottnak látjuk az akkori reményeket. Magam főként az elméleti igényesség magasabb fokát, a külföld eredményeinek rendszeres és kritikus figyelemmel kísérését s a szervezett, céltudatos gyűjtéseket hiányolom. Legfőbb gondunk — hovatovább hagyományosan — a kutatás személyi feltételeinek nem éppen biztató voltában van (vö. MNy. LXXVII, 216). A nyelvatlással fémjelezhető csúcsteljesítmény egy viszonylag szűkebb munkatársi gárda érdeme. A nyelv-atlasz gyűjtőinek többsége az atlaszgyűjtések befejezte után más irányú érdeklődése, elfoglaltsága stb. miatt — a dialektológia szempontjából nézve: sajnos — nem vagy csak érintőlegesen foglalkozott és foglalkozik nyelvjárástannal.

Másik nagy gondunk az, hogy a határainkon kívül levő magyar nyelvjárások gyűjtése és feldolgozása nem a kívánatos mértékben folyik. Az eredményeiről méltán híres kolozsvári nyelvjárástani kutatásokról például a legilletékesebb, GÁLFFY MÓZES mondta, hogy visszaesőfélben vannak (DialSzimp. 110). Néhány szomszédos országbeli kollégánk áldozatos munkájának köszönhetően nagy mennyiségű, igen értékes nyelvjárási anyag van felgyűjtve s részint közzétéve. Mindenekelőtt Penavin Olgára, kolozsvári dialektológusainkra és Lizanec Péterre, illetőleg az általuk vizsgált nyelvjárásokra gondolok. Hogy teendőink e téren is sürgősek, nem kíván megokolást.

10. A tudomány előrehaladásának egyik föltétele a rendszeres, tárgyyszerű kritika. Hogy nálunk ez általában nem a kívánatos szinten van, annak összetett, nem kis részben a tudományon kívüli, társadalmi okai vannak. Igaza van BALOGH LAJOSnak, aki nyelvjárástani szemléjében így fogalmazott 1969-ben: „Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy nyelvjárási irodalmunk kritikája nagyon szegényes, kevés az egészséges, vitára serkentő bírálat” (MNy. LXV, 360). Bizonyos pozitív jelek láthatók már újabban: születnek vitacikkek is. Az utóbbi időben IMRE SAMU tollából kettő is megjelent. Az egyikben (Gondolatok a tájszótárakról: MNy. LXXI, 220—5) a tájszavak elhatárolásának, viszonyításának, típusainak, illetőleg a regionális szótárak és tájszótárak gyűjtésének, feldolgozásának, közlésének a kérdéseivel foglalkozva száll vitába általa helytelennek ítélt nézetekkel s javaslatokkal. A másikban (Gondolatok a nyelvjárási monográfiákról: MNy. LXXIX, 408—16) a felsőöri leírást követő mihályi hang- és alaktani monográfiát veszi bonckés alá, s mondja el kritikus véleményét abból a helyes, ezért követendő álláspontból kiindulva: „Mindnyájunk kötelessége, hogy . . . ha kell — vitatkozzunk is” (225). Mindkét vitacikknek szerepe van abban, hogy a mai nyelvjárástannal e két központi műfajában eltérő nézetek ütköztetésével, félreértések tisztázásával több kérdésben előbbre jutottunk.

A magyar nyelvészeti, ezen belül a nyelvjárástani közlemények egy része azért (is) joggal bírálható, mert szószaporító, dagályos fogalmazás s ezzel összefüggő kevésbé világos stílus jellemzi. Imre Samu munkáinak, tanulmányainak a nyelvezetére — követésre méltóan — ökonomikus tömörség, stílusára pedig világo sság jellemző.

A ma és a közeljövő teendőiről a legnagyobb hozzáértéssel a nyelvjárástannak, illetőleg a nyelvtudomány egyéb ágazatainak az elméletében és gyakorlatában egyaránt járatos, tapasztalt kutatók nyilatkoztak (BENKŐ LORÁND,

DEME LÁSZLÓ, IMRE SAMU, KÁLMÁN BÉLA, VÉGH JÓZSEF). Ezek a véleménynyilvánítások különösen azért fontosak, mert a fiatalabb, illetőleg pályájuk kezdetén álló kutatóknak a témaválasztását, kutatási terveit számottevően befolyásolják, sőt nem kis részben meg is szabják. A tudományág jövője tehát attól is függ, milyen kutatási feladatokat jelölnek meg, illetőleg népszerűsítenek a szak vezető egyéniségei. A magyar dialektológiában az elmúlt két évtizedben IMRE SAMU nyilvánított leggyakrabban véleményt teendőinkről (l. például: MNy. LXXI, 224—5, ÁNyT. VIII, 87 kk., MNy. LXXIX, 415—6, I. OK. XXX, 151—2, MFF. 12. sz. 14—5). Az ezeknek szóló, megkülönböztetett figyelemre két idézetet hozok: Imre „mindenképpen illetékes, hogy e kérdéskörben [ti. a nyelvjárási monográfiáikéban] nyilatkozzon” (VÉGH JÓZSEF: MNy. LXXXII, 97), illetőleg „a jövő szempontjából nem közömbös Imre Samu iránymutatása” (KOVÁCS ÉVA: MNy. XXVI—XXVII, 239). A szóban forgó feladatkijelölésekből jól látható, ahogy a korábbi, túlzottan is hangtan központú szemlélet (l. VÉGH JÓZSEF: MNy. LXXXVIII, 429) differenciálódik, s ahogy teret nyer a dinamikus megközelítés, s ahogy egyre jobban megfogalmazódik az igény a nyelvészeti fokozottabb művelésére, a változásvizsgálatra, a kutatási tematika bővítésére. Lásd IMRE SAMU: „Nagyobb súllyal kell érvényesülniük a társadalmi szempontoknak, a modern szociológia szempontjainak. Vagyis: az eddigi nyelvjárási gyűjtésekben szokásosnál mélyebben és árnyaltabban kell keresni, ill. elemezni azoknak a körülményeknek a nyelvi vetületeit, amely körülmények az adatközlők műveltségével, foglalkozásával, családi és munkahelyi környezetével, korával függnek össze. Úgy hiszem, felülvizsgálatra szorul a régebbi tematika is, és az eddig hagyományosan vizsgált részterületek — fonetika, fonológia, morfológia, lexika — mellett a tágabb értelemben vett kommunikáció szempontjainak is megfelelő helyet kell kapniuk, tehát a mondatalkotásnak, sőt ezen túlmenően magának a beszédnek, s ezen belül is a beszéd olyan tényezőinek, mint a hanglejtés, a hangsúlyozás stb. Mindez viszont módszertani téren is, elméleti vonatkozásban is új vonásokkal kell, hogy gazdagítsa a dialektológiai kutatásokat — ami természetesen bizonyos időt kíván” (I. OK. XXX, 151). A magyar dialektológia valamennyi munkása csak egyetérthet az idézett sorokkal. Azzal is, amikor IMRE a falu nyelvhasználatának erősödő rétegződéséről nyilatkozik (i. h. és MFF. 12. sz. 15). Úgy vélem azonban — s fontossága miatt teszem most szóvá —, hogy IMRE SAMU — bizonyos tanulmányai alapján ítélve — a nyelvjárásokat mintha a valóságosnál visszaszorultabbnak látná (l. MNy. LXXIX, 412, MFF. 12. sz. 15), s föltehetőleg emiatt túlzottan szkeptikus a falu nyelvjárásának és nem nyelvjárási változatainak az elhatárolási lehetőségét illetően (i. h.). Ezzel függhet össze, hogy a nyelvjárási alapréteg (norma ?) vizsgálatát — ha jól értem sorait — nem sorolja a legfontosabb feladatok közé: elsősorban elvégzendő időszerű feladat véleménye szerint a nyelvjárási alapréteg bomlásából következő nyelvi változásnak a vizsgálata (l. az idézett helyeket). Újabb terepgyűjtési tapasztalatok alapján aligha lehet kétséges, hogy a nyelvjárás mint normatív nyelvváltozat él még. Azt tapasztaljuk mi is, amit nyelvatlaszunk gyűjtői tapasztaltak, hogy tudniillik a nyelvjárás mint langue nem változott sokat (l. például IMRE: ÁNyT. VIII, 91). A legnagyobb változás a nyelvjárás használati körében következett be (l. IMRE: I. OK. XXX, 151), ám e változás még nem oly mérvű, hogy a nyelvjárási normáról, alaprétegről általánosságban azt mondhatnánk: „gyakorlatilag már alig vagy legfeljebb csak egészen sajátos szituációban használt változata a település nyelvhasználatának” (IMRE: MFF. 12. sz. 15). Éppen ezért helyes-

nek az állapot- és változásvizsgálat együttes feladatának a hangsúlyozását tartom (l. például: BENKŐ és BALOGH LAJOS: DialSzimp. 23, 53; VÉGH JÓZSEF: MNy. LXXXII, 97, illetőleg az ebben a szellemben készült legújabb leírást, SZABÓ JÓZSEF szép monográfiáját: A nagykovácsi nyelvjárás. Szekszárd, 1986.).

A nyelvjárások mai és holnapi vizsgálatában is nagy segítség nyelvatlaszunk. Egyrészt konkrét adatainak tömege, az adatok megbízható volta, tehát a kutatópontok nyelvjárásairól adott információi miatt. At atlasz azonban nem tisztázhatott minden lényeges kérdést (az atlaszmódszerrel tisztázhatókat sem): „Ez még a legjobban feldolgozott fonológiai-fonetikai részterületekre sem mondható el” (IMRE: I. OK. XXX, 151; l. még úó.: MNyJR. 119, 261; DEME: MNyAEIm. 121). Viszont: az atlasz „kitűnően alkalmas arra, hogy a kérdésre vonatkozó régebbi nézetek fogyatékoságait felfedje, s világosan kijelölje azt, hogy mely területeken milyen részletkérdésekben van szükség újabb, még részletesebb vizsgálatokra, s általában eléggé határozottan megadja ezeknek a vizsgálatoknak az irányát is” (IMRE: MNy. LXV, 351). Tehát az atlasz segít bennünket az elvégzendő feladatok kijelölésében is, vagy ahogy DEME megfogalmazta: „atlaszunk ezen a területen sem lezárja a nyelvjárás anyaggyűjtés munkafolyamatát, csak ösztönzően és gondolatokat ébresztően továbbviszi” (MNyAEIm. 120). S végül harmadrészt: nyelvatlaszunk adatai máris elmúlt nyelvi állapotot rögzítenek, s így módon a változásvizsgálatra is kitűnő lehetőséget biztosítanak. Kétségtelen, hogy a „nyelvi rétegződésnek, az ezen belül észlelhető mozgásnak a leírása, akár csak fő vonalaiban is igen bonyolult feladat, amelynek módszertani eljárásait ma még alig ismerjük” (IMRE: MFF. 12. sz. 15). Ezt a kihívást azonban el kell fogadnunk. Kívánatos volna, hogy a magyar nyelvterület minél több nyelvjárásáról, az egykori atlasz-kutatópontokról készülhének elemzések az atlaszadatok és mai megfelelőik egybevető vizsgálatával. Feladat van tehát bőven. Csak bírjuk erővel.

II. Régóta foglalkoztat a gondolat, hogy nyelvatlaszunk gyűjtői egyedülállóan hatalmas tapasztalati tőkéjükből (l. VÉGH JÓZSEF: MNy. LXXVIII, 428) hogyan és mivel gazdagítják még a dialektológiát (vö. MNy. LXXVII, 215). S ennek kapcsán újra és újra eszembe ötlök valami. Az, hogy nyelvatlaszunk munkatársai, akik olyan alaposan megismerték a magyar nyelvjárások 35–25 évvel ezelőtti állapotát, a nyelvjárás beszélők akkori nyelvi viselkedésformáit, vajon mai tapasztalataikból mit szűrnének le tanulságképpen. Arról meg vagyok győződve, hogy tudománytörténeti szempontból párját ritkító lehetőség kínálkozik: ha nyelvatlaszgyűjtőink közül legalább néhányan fölkeresnék néhány korábbi kutatópontjukat, s ott gyűjtenének a régi kérdőívől válogatva, figyelve az adatközlők nyelvi viselkedését, kutatva azt, milyen nyelvi formákat s hogyan lehet előcsalogni adatközlőikből. Tudom, egyedülálló lehetőség ez. De az is tudom, mennyi (szubjektív és objektív) nehézségbe ütközik a megvalósítása (l. például BENKŐ: DialSzimp. 17).

Az életpályát számos körülmény — kívülről láthatók és nem láthatók — befolyásolják. A dialektológus Imre Samunak a pályáját — kívülről is jól érzékelhetően — hármas csillagzat vezérelte eddig. A kibocsátó fészkek: Felsőőr, Csűry és a nyelvatlasz. Az imént, fölvetvén egy gondolatot, egyedülálló lehetőségről szoltam. Úgy érzem, ez Imre Samu esetében — Felsőőr miatt — hatványozottan érvényes. A nyelvcsere napjait élő, archaikus és oly sajátos nyelvjárásról senki sem tud annyit mondani, mint Imre Samu. Újabb megfigyelésekre, gyűjtésre, fölvételek készítésére gondolva nem is elég egyedülálló lehetőségről beszélni. Utolsó lehetőség — bizony talán így helyes fogalmaznunk. Ezért hát másokkal együtt (l. például KÁLMÁN BÉLA: NyK. LXXIV, 468) én is remélem és óhajtom, vezesse első vezérlő csillaga minél gyakrabban Felsőőrbe őt.

KISS JENŐ

Mige zocoztia vola

(A. Molnár Ferenc értelmezéséhez)

A. MOLNÁR FERENCnek színvonalas írása jelent meg nemrégiben a címben jelzett, HB.-beli kifejezés értelmezéséről (MNy. LXXXI, 442–53). A tanulmány megkérdőjelezi azt az először MÉSZÖLYTől felvetett (NyTörtFejt. 5–7, ÓmSzöv. 199–200), majd BÁRCZITól továbbgondolt (MNy. XLI, 79–81) és BENKŐTől is lehetségesnek tartott (ÁrpSzöv. 56, 267) magyarázatot, mely szerint ez az igealak a majdnem végbement cselekvést jelenti; s elvet minden olyan véleményt, mely a $\emptyset + \text{vala}$ (ir *vala* típusú) befejezetlen múlt egyik lehetséges funkciójának tartja a célhoz nem érő, eredményre nem jutó cselekvés, történés kifejezését, amit a latin grammatikák terminusával imperfectum de conatunak is szoktunk nevezni.

A. MOLNÁR a korábbi álláspontokhoz a következő megjegyzéseket fűzi: „MÉSZÖLY okfejtése számomra nem meggyőző. Néhány, általában bővebb szövegkörnyezet és hivatkozások nélkül hozott példája inkább az alkalmi szóhasználat körébe tartozik. Többnyire nem is folyamatos múltú alakok.” (445). MÉSZÖLY valóban csak általánosságban hivatkozik a székely nyelvjárásra: *úgy megjíjedtem, estem le s haltam meg*, ám nyilvánvaló, hogy az utóbbi két ige folyamatos múltat fejez ki, akkor is, ha nem az igeidővel magával, hanem más grammatikai eszközzel: az igeikötő hátravetésével. A *lementem a lépcsőn* és a *mentem le a lépcsőn* között mindannyian érzékeljük a befejezett és a folyamatos múlt közti különbséget; az utóbbit folytatni is kívánja az ember: *mentem le a lépcsőn, mikor utánam kiáltott valaki*. (E kérdésről részletesen WACHA BALÁZS írt: MNy. LXXII, 59–69). Ugyanígy a MÉSZÖLY említette *haltam meg* éppen a történés befejezetlenségére utal, amit ezzel az igével és ezzel a helyzettel kapcsolatban a köznyelvben csak így tudnánk mondani: *ma j d meghaltam*. Ha felütjük Tamási Áron bármely munkáját, egykettőre szemünkbe ötlenek hasonló funkciójú kifejezések, s hivatkozással és szövegkörnyezettel idézhetjük őket: „A markunkat szorítottuk, s a szemünk szökött ki [’majd kiugrott a szemünk’], hogy most mi lesz” (Hazai Tükör. Szépirodalmi 1955. I, 52), „A többiek *tikkadtak meg tőle*” [’majd megtikkadtak’] (Szűzmáriás királyfi. Athenaeum 45), „Nézte úgy a rókát, hogy *ugrott ki* [’majd kiugrott’] gyönyörű fényes szeme” (89) stb.

MÉSZÖLY másik példája egy Tinódi-idézet: „Szertelen az ló ott elesött vala, | Vitéz a ló alatt igen förtöng vala, | Szablyával az terek ott forgódik vala, | Ez nemes vitéznek fejét veszi vala. | Érközének hamar ő jó vitéziben, | Ő vitéz urokat megsegéllésökben, | Az tereket ejték földre nagy sebökben, | Az nemes úrfiat lelék egészségben.” Erről is más véleménye van A. MOLNÁRNak: „Az egyetlen folyamatos múltban álló és némileg kommentált adat a Tinódi-idézet meg, úgy vélem, lényegében máshogy magyarázható. Úgy, hogy a részlet első versszakának utolsó sora a töröknek csak a szándékát fejezi ki. (Mintha az előző sort vessző helyett kettőspont zárná.)” (445.) Érdekes, hogy itt A. MOLNÁR